

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-47>

УДК 373.5.015.31:37.012+7](477) «195-199» (043.3)

Булгакова Т.М.

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри психології і педагогіки
Національний університет фізичного виховання і спорту України

ДО ПРОБЛЕМИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТОЛІТТЯ)

Анотація. У статті розглядаються актуальні аспекти морального виховання учнів у загальноосвітніх закладах України другої половини ХХ століття. Проаналізовано підходи до визначення сутності морального виховання України означеного періоду та особливості впливу соціально-економічних та політичних умов Радянського Союзу на педагогічну науку – з 1949 року до 1991 року керівництво українською школою проходило централізовано, без врахування національних особливостей. В 1961 році був прийнятий «Моральний кодекс будівника комунізму», який став основою життєдіяльності учнів, моральне виховання розглядалося як складова комуністичного. Після проголошення незалежності України пріоритетами виховання стали традиції української культури, гуманізм, найкращі здобутки національної і світової педагогіки та психології.

Ключові слова: моральне виховання, учні, майбутній будівник комунізму, українське суспільство.

Bulgakova Tetiana

National University of Physical Education and Sports of Ukraine

TO THE PROBLEM OF PUPIL'S MORAL EDUCATION IN GENERAL EDUCATION INSTITUTIONS OF UKRAINE (THE SECOND HALF OF THE XX CENTURY)

Summary. The topical aspects of moral education of pupils in educational institutions of Ukraine in the second half of the XX century are considered in the article. Approaches to determining the essence of moral education of Ukraine of the defined period and peculiarities of influence of the socio-economic and political conditions of the Soviet Union on pedagogical science are analyzed. In 1961, the «Moral Code of the Builder of Communism» was adopted, which became the basis of pupils livelihoods, moral education was seen as a component of the communist The goals, objectives, system of values, principles, forms and methods of moral education in general education institutions of Ukraine in the second half of the XX century are defined. Soviet pedagogy in the program of the CPSU was the education of the younger generation based on Marxist-Leninist ideology, ideology and commitment to high-communism. Following the declaration of Ukraine's independence, the priorities of education were the traditions of Ukrainian culture, humanism, the best achievements of national and world pedagogy and psychology. The moral upbringing of the school in the 90s of the XX century is aimed at instilling and developing moral qualities, instilling in young people interest in national, religious traditions, instilling love of parents, a noble attitude towards women, loyalty to the principles of morality and spirituality, etc. The concept of «moral values» is a synonym for universal human values, which today have ceased to be identified only with religion and are an integral part of modern culture. The structure and organization of moral education in the Soviet period the second half of the XX century and in the 90 years of the last century is determined. The author notes the positive and negative trends in the development of the theory of moral education in affected period.

Keywords: moral education, pupils, the future builders of communism, the Ukrainian society.

Постановка проблеми. Моральне виховання є першочерговим завданням сучасної системи освіти, що здійснюється для ідентифікації дитини і її самореалізації, в процесі чого виокремлюється та направляється ставлення до суспільства і держави, інших людей, праці, природи, мистецтва, самої себе. В сучасних соціокультурних умовах особливого значення набуло виховання особистості з неутилітарним характером ціннісних орієнтирів. Необхідно навчити молоде покоління правильно розуміти, що таке добро і що таке зло, бути вимогливим до себе, аналізувати результати своєї діяльності, вболівати за свою роботу і робити висновки щодо їх удосконалення. Завдання школи – розв'язати проблему всебічного виховання учня, розумної особистості нового суспільства, в якому зацікавлена сучасна

українська держава. Через призму власного ставлення моральне виховання невіддільне від держави, суспільства, сім'ї, культури, людства в цілому. В наш час національне моральне виховання повинне надати людині в єдності основи наукової та гуманістичної компетентності. Шкільний вік є сприятливим для формування моральних цінностей, саме у цьому віці відбувається життєдіяльне світосприйняття. Це тривалий і складний процес, в якому настійною вимогою є усвідомлення та становлення визнання пріоритетів прав людини, поваги до свободи, демократії, справедливості. Самовизначення свого місця в житті проходить через моральну активність особистості, працелюбність, прояви відповідальності, гідність, толерантність, ввічливість, вміння протистояти несправедливості, милосердя тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що значення для людини та суспільства загальнолюдських моральних цінностей, методологічні засади системного підходу до вдосконалення морального виховання молоді, вироблення в учнів умінь і навичок поведінки, формування гуманних взаємовідносин у різних видах діяльності знайшли своє відображення у працях українських учених В. Бабич, В. Білоусової, А. Бойко, О. Савченко, О. Сухомлинської та ін. Проблемаами гуманізації особистості займалися такі вітчизняні науковці, як В. Болотіна, П. Кендзьор, С. Кривоніс, І. Романишин, О. Рудіна, Н. Чабан та ін., які висвітлювали різні наукові підходи в галузі вирішення проблем формування моральних якостей учнів. І. Бех зазначає, що виховання особистості дуже складний процес, який має ґрунтуватися насамперед на повазі до учня, його гідності. Навчання в школі із особистісно-зорієнтованим напрямом повинно створювати умови для гуманістичного формування моральних цінностей у особистості, успішне засвоєння моральних норм, сприяння інтелектуальному і моральному розвитку. О. Вишневський зазначає таку категорію, як «виховний ідеал», до якої моральне виховання має прагнути. Виховний ідеал складається із трьох компонентів: традиційний зміст українського виховного ідеалу, особливості національного характеру, сучасне соціальне замовлення. Тобто, виховуючи дитину на традиціях, культурі, потрібно враховувати ознаки суспільства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Одним із аспектів морального виховання є спеціально організована взаємодія педагога з дитиною на основі положень гуманізму. Гуманізм можна вважати олюдненням відносин, створенням морально-емоційної атмосфери взаєморозуміння, обопільної поваги й турботи, безкорисливим ставленням людей один до одного, не як до засобу досягнення власних інтересів, а як до мети.

Метою статті є характеристика основних тенденцій та напрямів морального виховання учнів у радянський період другої половини ХХ століття та в перше десятиліття незалежності України.

Виклад основного матеріалу. Відновлення зруйнованого війною народного господарства Радянського Союзу та реалізація потреб духовного життя у післявоєнний час змусило особливо гостро поставити потребу зростання ролі моральних підвалин суспільства. З кінця 40-х років увага теорії морального виховання акцентувалась на такій моральній якості учнів, як дисципліна, що розглядалась як політичне і моральне явище, в її змісті акцентувались свідомість, активність, відповідальність перед суспільством. Свідому дисципліну розглядали як результат виховання та досліджували у структурі наукового світобачення радянської людини вчені-педагоги В. Крутецький, Т. Лейтченков, Н. Лукін, Е. Моносзон, Л. Раскін та ін. Вчені М. Костянтинов, А. Савич, М. Смирнов у своєму посібнику «Основні питання педагогіки» (1956 р.) досліджували такі морально-етичні категорії, як совість, обов'язок, чесність, правдивість, мужність тощо [7, с. 184–185].

Закон 1958 року «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток народної освіти в СРСР» наповнив моральне виховання учнів трудовим змістом. Підкреслювалася єдність принципу зв'язку школи з життям з принципом комуністичної цілеспрямованості морального виховання. Вихованням вважалося формування відносин і зв'язків учнів із суспільним середовищем, які виявляються тільки в тій діяльності, що пов'язана з життям і працею народу.

Моральному вихованню учнів у радянській школі надавалося великого значення, бо «В. Ленін вбачав у молоді нову, могутню силу, яка прийде на зміну старшим поколінням і доведе справу комуністичного будівництва до кінця». Основним у моральних якостях вважалося відношення учня до добра, зла, справедливості і т. д. Основними принципами, якими повинен був володіти учень були соціалістичний гуманізм, радянський патріотизм, правдивість і чесність у ставленні до друзів і ворогів [3, с. 3]. У 1961 році був прийнятий Моральний кодекс будівника комунізму, який окреслював моральні риси будівника комунізму: чесність, правдивість, моральну чистоту, взаємоповагу.

У 60-х роках досліджував зміст і завдання морального виховання О. Кондратюк, беручи за основу програму виховання комуністичної моралі в учнів середньої школи, схвалені Міністерством освіти УРСР в 1960 році. Завдання школи полягало в тому, щоб, залучаючи учнів до праці, виховувати свідомість того, що всяка праця, яка йде на користь суспільству – почесна і благородна [5, с. 4–8]. Д. Водзінський розглядав одну з важливих проблем радянської школи – здійснення морального виховання у процесі навчання; вчений наголошує на проблемі розриву виховання і навчання, виховання і життя [2, с. 8]. І. Козлов у своїй книзі «Єдність виховання і життя дітей» розвив ідею А. Макаренка щодо виховання колективу і особистості в колективі, про виховання дітей на основі їх життєдіяльності. Автор на основі праць А. Макаренка обґрунтовує, що основною формою організації такої життєдіяльності може бути тільки виховуючий колектив, організований на науково-педагогічних основах [9, с. 29].

І. Харламов у 1972 році визначив таку класифікацію принципів морального виховання у радянській школі: принципи, що відображають суспільно-політичну направленість морального виховання; принципи, що визначають призначення та функції навчальної і позакласної роботи в процесі морального виховання; принципи, що визначають методичні основи морального виховання [11, с. 254–262].

Новий підхід до дитини як особистості, субєкта навчально-виховного процесу розвинув Василь Сухомлинський, велика заслуга якого є в намаганні поєднання високих ідеалів майбутнього комуністичного суспільства з загальнолюдськими цінностями. Моральним розвитком особистості є та сфера, зазначив педагог, де школяр намагається оцінювати себе за найвищими вимогами людської гідності. У формуванні моральних якостей одним із головних педагог вважав формування моральної самостійності,

ініціативності, впевненості у собі, активності, дисциплінованості. Моральні та громадянські цінності пробуджують в дитини прагнення якомога ближче наблизитись до морального ідеалу. В. Сухомлинський вважав, що основою особистості є обов'язок, у чому стверджується гідність людини [10, с. 472–489].

У ці роки український дослідник О. Кондрачук продовжував вивчати моральне виховання молоді. У своїй монографії «Розвиток соціалістичної теорії морального виховання молоді» (1977 р.) найголовнішою рисою комуністичної моралі він визначив любов до своєї Соціалістичної Вітчизни, відзначив важливість поваги до особи вихованця та врахування індивідуальних відмінностей у вихованні [6, с. 186].

В 70-х–80-х роках увага педагогічної теорії звернулася до проблеми цілісності особистості та виховного процесу. Вперше філософсько-методологічну основу сутності комплексного підходу до виховання підвели після XXV з'їзду КПРС, поєднавши в єдину систему задля оптимізації виховання цілі і засоби виховання, різні чинники і сфери діяльності, ідейно-політичний, трудовий і моральний напрями виховання. Провідні педагоги обґрунтовували ідеї педагогічного стимулювання, врахування потреб та інтересів дитини, активізації процесу морального виховання на основі врахування психологічних особливостей учнів. Але практика показувала, що зв'язок виховання з життям втілювався повільно, виникали застійні явища і до кінця 80-х років ця проблема була дуже актуальною.

Реформа загальноосвітньої і професійної школи 1984 року вимагала корінним чином змінити позицію учнів в навчально-виховному процесі, підвищити їх відповідальність за якість навчання і трудової дисципліни, підвищити їх суспільну активність, розвивати ініціативу і самодіяльність в піонерській і комсомольській організаціях, самоуправління в учнівських колективах. До середини 80-х років під час осмислення стратегій комуністичного виховання стала зрозуміла важливість внутрішнього світу молоді і виникли нові тенденції в галузі морального виховання, що проявились у творчій практиці вчителів, які об'єдналися на платформі «педагогіки співробітництва» (Ю. Азаров, Ш. Амонашвілі, В. Матвеев та ін.). Ш. Амонашвілі педагогіку співробітництва вчителя з учнем вбачав у тому, щоб зробити дитину добровільним і зацікавленим співучасником, одиодумцем учителів, вихователів і батьків у своєму ж вихованні, навчанні, становленні рівноправним співучасником педагогічного процесу [1].

На думку Т. Люріної, процес виховання юного громадянина передбачає розвиток таланту, розумових та фізичних здібностей у повному об'ємі; виховання почуття любові до Батьківщини, національної самосвідомості; особисту відповідальність за збереження і примноження при-

родних багатств рідного краю; розуміння світу як системи держав, які повинні мирно існувати і співробітничати в умовах інтелектуальної свободи, високих моральних ідеалів; ознайомлення з історією, культурою, економікою, традиціями, особливостями національного характеру народів інших держав, повагу їх прав та національної незалежності; підготовку особистості до свідомого життя в дусі взаєморозуміння, миру, терпимості, рівноправності обох статей, дружби між усіма народами, етнічними, національними і релігійними групами; формування культури поведінки, гуманізму, кращих рис характеру: доброти, уваги, чуйності, милосердя, щедрості, совісливості, чесності, терпимості до оточуючих, а також любові та поваги до батьків і рідних [8, с. 33–35].

Слушні думки стосовно виховання відповідальності як однієї з моральних якостей в умовах демократизації школи, висловлені в дисертації П. Дворова (1992 р.). На основі результатів дослідження і педагогічної практики він дійшов висновку, що педагогічна система відповідальності – це спосіб організації життя шкільного колективу, умовами якої є правильне розуміння педагогами своєї ролі, реалізація принципу учнівського самоврядування, формування взаємної довіри, поваги прав і обов'язків педагогів і учнів, демократія і гласність у виконанні учнями своїх обов'язків [4].

У Проекті Національної комплексної програми «Молодь України» (1997) ціллю виховання моральної особистості обумовлюється узгодження своїх дій з інтересами оточуючих людей як сукупності суспільних відносин. Всебічно розвинена особистість керується у своїх задумах критеріями загальнолюдських цінностей та відповідає за свої дії в першу чергу перед своєю совістю. Для консолідації суспільства і зміцнення держави учень має бути гуманним, набути нові знання, уміння та навички, що відповідають національній ідеї в її широкому, світоглядному розумінні.

Висновки. Отже, узагальнюючи дослідження та погляди вчених, можемо сказати, що в Радянському Союзі основним напрямом морального виховання учнів було виховання всебічно розвиненої особистості, погляди якої проходили через призму комуністичної моралі. Вся навчально-виховна робота в загальноосвітній школі була заідеологізована і спрямована на підпорядкування особистості класовим політичним інтересам. Аналізуючи теоретичні основи морального виховання в Україні, можемо сказати, що в сучасному суспільстві потрібне безперервне підвищення якісних змін високоморальної особистості. Закон України «Про освіту» (1991 р.) визначає пріоритетність принципів загальнолюдської моралі (правди, стриманості, працелюбства, помірності, чесності), гуманності, духовних цінностей над політичними інтересами, органічний зв'язок з національною історією, культурою і традиціями, гнучкість і прогностичність системи освіти.

Список літератури:

1. Амонашвілі Ш. Педагогіка сотрудиництва: гуманізація педагогічного процесу. *Перспективи*. 1990. № 4. С. 147–157.
2. Водзінський Д.І. Моральне виховання старшокласників. Київ : Радянська школа, 1968. 200 с.
3. Гусак М.П. Моральне виховання старшокласників. Київ : Радянська школа, 1970. 68 с.

4. Дворов П.П. Воспитание ответственности старшеклассников в условиях демократизации школы : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Киев, 1992. 176 с.
5. Кондратюк О.П. Моральне виховання учнів. Київ : Радянська Україна, 1961. 48 с.
6. Кондратюк О.П. Розвиток соціалістичної теорії морального виховання молоді. Київ : Вища школа, 1977. 208 с.
7. Константинов М.А., Савич А.Л., Смирнов М.Т. Основные вопросы педагогики. Лекции для студентов университетов. Москва : Учпедгиз, 1956. 312 с.
8. Люрина Т.И. Нравственное воспитание подростков средствами фольклора : дис....канд. пед. наук : 13.00.01. Киев, 1992. 172 с.
9. Методика воспитательного процесса. Лекции по педагогике / И.Ф. Козлов, В.М. Коротов, Б.Т. Лихачев, М.Ю. Гордин ; под общей ред. В.М. Коротова. Москва : Просвещение, 1969. 336 с.
10. Сухомлинський В.О. Виховання обов'язку. Вибрані твори: в 5-ти тт. Київ : Радянська школа, 1977. Т. 5. 639 с.
11. Харламов И.Ф. Теория нравственного воспитания. Историческая и современная проблематика и основные педагогические идеи. Минск : Изд-во БГУ, 1972. 363 с.

References:

1. Amonashvyly Sh. (1990). Pedahohyka sotrudnychestva: humanyzatsyia pedahohycheskoho protsessa [Cooperation pedagogy: humanization of the pedagogical process]. *Perspektyvy*, no 4, pp. 147–157.
2. Vodzynskiy D.I. (1968). Moralne vykhovannia starshoklasnykiv [Moral education of senior pupils]. Kyiv : Radianska shkola.
3. Husak M.P. (1970). Moralne vykhovannia starshoklasnykiv. [Moral education of senior pupils]. Kyiv : Radianska shkola.
4. Dvorov P.P. (1992). Vospytanye otvetstvennosti starsheklassnykov v usloviakh demokratyzatsyy shkoly [Raising the responsibility of high school students in a democratized school] : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01. Kyev.
5. Kondratiuk O.P. (1961). Moralne vykhovannia uchniv [Moral education of pupils]. Kyiv : Radianska Ukraina.
6. Kondratiuk O.P. (1977). Rozvytok sotsialistychnoi teorii moralnoho vykhovannia molodi [Development of the socialist theory of moral education of youth]. Kyiv : Vyscha shkola.
7. Konstantynov M.A., Savych A.L., Smyrnov M.T. (1956). Osnovnye voprosy pedahohyky. Lektsyy dlia studentov unyversytetov [The main issues of pedagogy. Lectures for university students]. Moskva : Uchpedhyz.
8. Liuryna T.Y. (1992). Nравstvennoe vospytanye podrostkov sredstvamy folklora [Moral education of adolescents by means of folklore]: dys....kand. ped. nauk : 13.00.01. Kyev.
9. Metodyka vospytatelnoho protsessa. Lektsyy po pedahohyke (1969) [Methodology of the educational process. Lectures on pedagogy] / Y.F. Kozlov, V.M. Korotov, B.T. Lykhachev, M.Yu. Hordyn ; pod obshchei red. V.M. Korotova. Moskva : Prosveshchenye.
10. Sukhomlynskyi V.O. (1977). Vykhovannia oboviazku [Raising education]. Vybrani tvory: v 5-ty tt. Kyiv : Radianska shkola. T. 5.
11. Kharlamov Y.F. (1972). Teoryia нравstvennoho vospytanyia. Ystorycheskaia y sovremennaia problematyka y osnovnye pedahohycheskye ydey [Theory of moral education. Historical and modern issues and basic pedagogical ideas]. Mynsk : Yzd-vo BNU.